

A NYELVI NORMA ALKALMAZHATÓSÁGA

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A nyelvi norma mibenlétét akkor tudjuk igazán megérteni, ha más szabályrendszerekkel állítjuk szembe. Vegyük például a természeti törvényeket! A természeti jelenségek megfigyelésével és tanulmányozásával olyan szabályszerűségeket lehet megállapítani, amelyeket általában képlettel is le lehet írni. A képlet ismeretében lehetővé válik a változások folyamatának meghatározása, oly módon, hogy az észlelt adatokat a képletbe helyezve számításokat végzünk. A természeti törvényhez viszonyítva a nyelvi norma kevésbé egzakt szabályrendszer, megbízható számításokhoz alapul nemigen szolgálhat, ismeretében a nyelvi jelenségek további alakulását nem lehet teljes bizonyossággal megjósolni. S ez nem is csoda! A nyelvi norma nem egyébként is meglevő, objektíve létező összefüggések leírása, hanem szubjektíve meghatározott, meg egyezésen alapuló követelményeknek írott lajstroma, illetve többé-kevésbé meghatározott íratlan szabályok összessége. A normát kialakító szubjektum voltaképpen egy közösség, az, amely az adott nyelvet használja. Mindenkori nyelvszokásának tiszteletben tartását és alkalmazását követeli meg a közösség tagjaitól. Nyelvi eszményt állít eléjük, amelyről tudja, hogy a maga teljességében szinte elérhetetlen, általában csak részleteiben, fokozatokban valósítható meg. Alkalmazása, illetve alkalmazhatósága lesz a nyelvi norma próbaköve. Az időtől, a helytől és a nyelvet használóktól függően módosul, változik a norma, a nyelvi eszmény.

Az eddig elmondottakból következik, hogy a nyelvi norma nem univerzális, hanem nyelvenként eltérő. Voltaképpen minden nyelvnek, sőt minden közösségnek megvan a maga normája, nyelvhasználati szabályrendszere. Az egyes nyelvek normájának a meghatározásában a nyelven kívüli tényezők különbözőképpen jutnak kifejezésre. Itt van például a szigetországi angol és az amerikai angol nyelvi norma. Voltaképpen ugyanannak a nyelvnek két különböző sztenderdjéről van szó. Az amerikai angolban vannak olyan köznyelvi formák, amelyek a szigetországi angolban történetesen nyelvjárisnak vagy csoport-

nyelvinek számítanak. Norvégiában két nyelvi norma is érvényben van. Az egyik a riksmal (vagy bokmal), a másik pedig a landsmal (vagy nynorsk). Az előbbi a dán nyelvből alakult ki a műveltebb norvégek ajkán, a másikat pedig tudatosan hozták létre a norvég népnyelv alapján. Mindkettőnek fejlett írásbelisége van. 1939-ben samnorsk néven megkísérelték egységesíteni a két nyelvet, de a dolog nem járt sikerrel.

Sajátosan jut kifejezésre a nyelvi norma Jugoszláviában a szerbhorvát nyelv esetében. A szerbhorvát négy nemzetnek a közös nyelve: a szerbé, a horváté, a montenegróié és a bosnyáké. A szerbek és a montenegróiak cirill betűs írást használnak, a horvátok és a bosnyákok latin betűset. A hívó szerbek görögkeleti vallásúak, a montenegróiak szintén, a horvátok körében a katolicizmus van elterjedve, a bosnyákok pedig általában a mohamedán vallás tanait követik. A Jugoszláviában élő szerbeknek csak mintegy háromnegyede él Szerbiában, a többi Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban, illetve a többi köztársaságban él. A horvátok sem mind Horvátország lakói, jelentős hányaduk Bosznia-Hercegovinában, Vajdaságban és Szlovéniában található (nem beszélve a tengerentúli és más országokban élő horvátok milliós tömegéről). A bosnyákok (hivatalos nevükön muzulmánok) zöme Bosznia-Hercegovina lakója, és a montenegróiaknak a többsége is egy köztársaságban található, Crna Gorában (azzal, hogy több mint ötödrészüket Szerbiába települt át).

A szerbhorvát nyelvet használó nemzetek közötti történelmi, kulturális és mentalitásbeli különbségek eléggé megnehezítik az egységes szerbhorvát nyelvi norma kialakítását, továbbá az a körülmény sem hagyható figyelmen kívül, hogy az általuk benépesített országrészek között gazdasági fejlettség szempontjából is jelentős eltérések tapasztalhatók. A nyelvi norma két fő vonalát a belgrádi és a zágrábi nyelvhasználat határozza meg (a keleti és a nyugati nyelvvariáns), közöttük azonban számos hangzásbeli, lexikai, sőt mondatfűzési jellegzetesség von határt, úgyhogy teljes egységesítésről szó sem lehet, legfeljebb a változatok iránti kölcsönös toleranciáról. Az egységes nyelvi norma hiányát leginkább Bosznia-Hercegovina (benne pedig a főváros, Szarajevó) lakosai érzik, mivel náluk, beszédükben a keleti és a nyugati nyelvelemek gyakran keverednek, olykor maguk sem tudják, hogy hlebnek nevezék-e a kenyeret vagy kruhnak, vlaknak a vonatot, vagy inkább voznak stb.

A magyar nyelvi norma körül látszólag nincsenek különösebb problémák, pedig bizonyos külső, nyelven kívüli tényezők itt is kifejezésre jutnak. Az egyik ilyen tényező a magyarul beszélő közösségek megosztottsága: mintegy kétmillió magyar anyanyelvű Romániában van, körülbelül hatszázezer Csehszlovákiában, mintegy négyszázötvenezer Jugoszláviában, százhetvenezernyi Kárpát-Ukrajnában, további százazrek az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Nyugat-Európában, Ausztráliában stb. A nemzetiségi, illetve a diaszpórahelyeztetel más nyelvek, más nyelvi normák közvetlen vagy közvetett hatása is együtt jár. Nehézséget jelent a magyar nyelvi norma érvényesítése szempontjából többek között az a körülmény is, hogy olyan nyomdákban is készülnek magyar nyelvű nyomtatványok, amelyek vagy nincsenek kellőképpen felszerel-

ve ahhoz, hogy maradéktalanul eleget tehessenek a magyar helyesírás követelményeinek, vagy nincsen magyarul kielégítően tudó káderük (habár megfelelően előkészített kézirat esetében ennek nem kellene nagyobb jelentőséget tulajdonítani). Az anyanyelvi képzettség szintje általános gátló tényezőként jelentkezik, akár nemzeti, akár nemzetiségi, akár diaszpórahelyzetről van szó. A nemzeti helyzet önmagában még nem garantálja a nyelvi norma érvényesülésének zavartalanságát, csupán biztosítja hozzá a feltételeket; az egyéneken múlik aztán, hogy mennyire igyekszik szóban és írásban a norma követelményeihez alkalmazkodni, a nyelvszokásokon alapuló társadalmi megegyezést tiszteletben tartani. Nemzetiségi vagy diaszpórahelyzetben a nyelvi norma érvényesülésének hiányosabb feltételeit az egyéni hozzáállás, igyekezet kompenzálhatja, úgyhogy olyan esetek is előfordulhatnak, amikor a nemzetiségi helyzetben élő vagy diaszpóra tagjának számító magyar anyanyelvű személy nyelvhasználata jóval közelebb kerül a nyelvi eszményhez, mint számos olyan személyé, aki nemzeti körülmények között él, és akinek meg vannak adva a nyelvi normához való igazodás ideális feltételei.

Az egységes köznyelvi norma alkalmazása a regionális árnyalatú nyelvhasználati szokások megléte miatt sem mindig zökkenőmentes. Az a körülmény, hogy a szegedi, pécsi, debreceni, győri, miskolci, szombathelyi, kolozsvári, marosvásárhelyi, dunaszerdahelyi, szabadkai, becskerekai, ungvári művelt emberek magyar nyelvhasználata nem mindenben azonos a budapestivel, elsősorban az eltérő nyelvjárási alappal magyarázható, de nem kizárólagosan. A magyar köznyelv regionális változatai többé-kevésbé eltérnek az eszménytől, az egységes nyelvi normától (voltaképpen még a budapesti variáns is), de ez nem jelenti azt, hogy a normára nincs is szükség. Igenis kell egy mérce a nyelvhasználat dolgában, amelyet mindenki elfogad, amelyhez a maga módján igazodik, szükség van egy nyelvi eszményre, amely a nyelvközösség tagjai számára példaképpül szolgál.

A köznyelv regionális variánsaiban bizonyos nyelvjárási sajátosságok közvetlenül, mások pedig módosult alakban élnek tovább, ezenkívül kifejezésre juthatnak egyéb csoportnyelvi vagy rétegnyelvi sajátosságok, archaizmusok, neologizmusok is. A nemzetiségi körülmények között élő vagy diaszpórahelyzetben levő magyar nyelvű közösségekben idegen nyelvi hatásra kialakult formák, létrejött jelenségek is megfigyelhetők. Ezek rendszerint egy bizonyos nyelvre vezethetők vissza (román, szlovák, szerbhorvát, szlovén, ukrán stb.); különböző mértékben gyarapítják a magyar nyelvben hagyományosan vagy nemzetközi kapcsolatok révén bekerült idegenszerűségeket, idegen szavakat és kifejezéseket számát.

A nyelvi norma alkalmazhatósága nemcsak külső tényezőktől függ, hanem belsőktől is, attól, hogy mennyire reálisak a benne meghatározott követelmények. Az eszmény nem lehet csillagászati távolságra a valóságos helyzettől, a nyelvhasználati realitástól, mert akkor még a megközelítéséről sem álmodhat az ember. Vajon a magyar nyelvi norma minden vonatkozásában reálisan alkalmazható-e vagy sem? Ha szemügyre vesszük normatív jellegű kézikönyve-

inket (helyesírási szabályzat, leíró nyelvtan, értelmező szótár stb.), azt vagyunk kénytelenek megállapítani, hogy egyes követelmények túlzottaknak bizonyulnak. Közéjük tartozik például az ikes igeragozással kapott szóalakok használatának számonkérése. Ez az annak idején felújított, majd hosszú ideig mestersegesen életben tartott alaktani kategória a mai nyelvtudat számára nem egyéb üres formánál, ezért nem sikerült használatát széles körben elterjeszteni. A ma embere, sajnos, már nem tudja, még csak nem is érzi, mire jó az ikes ragozás, mi az, amiben az -ik-re végződő igék elkülönülnek a többitől. A legtöbb ikes igének ma már nincs sem szenvedő, sem visszaható értelme, vagyis elvesztette funkcióját. Az ikes igealakok közül a jelenlegi nyelvi norma szerint választékosan beszélők is csupán a jelen idejűek egy részét használják, leginkább hagyománytiszteletből és művelt beszélők példáját követve, de nyilván nem elenyésző azoknak a száma sem, akik sznobizmusból, formaságból utánozzák az ikes alakokat. Az ikes ragozásnak, sajnos, ma már nemigen van helye a mai magyar nyelv leíró nyelvtanában, és még kevésbé lenne egy normatív nyelvtanban (ha készülné ilyen).

A helyesírási norma számára viszonylag könnyebb megőrizni a relikviákat, mint a grammatikai vagy a kiejtési normának. Így sikerült a közelmúltban megtartani a j hangnak kettős (szimpla j-vel és ly-nal való) jelölését, főként érzelmi okokra hivatkozva, noha racionális szempontok a mellőzés mellett szólnak (az ly írása nem a köznyelvi kiejtésen alapul, az ly-os szavak nem foglalhatók logikus rendszerbe stb.). Nem kedveznek a helyesírási norma alkalmazhatóságának a szabályzat egyes kiadásai közötti ingadozások. Különösen zavaróak azok az esetek, amikor a korábbi szabályzat valamely szóalakpárnak egyik tagját fogadja el, a jelenlegi pedig a másikat (pl. korábban paraj, most paré, azelőtt bandzsál, ma bandzsa).

A legtöbb kívánnivalót a mai magyar nyelv kiejtési normája hagyja maga után. Főképpen azzal, hogy még nincs teljesen kidolgozva. A megoldásra váró kérdések száma nem csekély. Szerintem alapvető probléma a kiejtésnek az írásképtől való függetlenítése. A mai beszélők gyakran kerülnek az írott forma hatása alá, különösen akkor, ha választékosabban akarják mondanivalójukat közölni. A középzárt *ë* hangot helyettesítő nyílt *e* térhódításához nagyban hozzájárult a kiejtési jellegzetességeket elmosó írásgyakorlat. Viszonylag korlátozott nyelvjárási bázisa ellenére a nyílt *e* szívósan tartja magát, dacol az elene felhozott vádakkal, érvekkel. Ahhoz, hogy beszédünk ne legyen túlságosan papírízű, többek között vele is zöld ágra kell vergődnünk! A magyar kiejtési normát belátható időn belül ki kell dolgozni, és egy gyakorlati alkalmazásra megfelelő kiejtési kódexben rögzíteni! Ha ez meglesz, akkor majd joggal várhatjuk a magyarul beszélőktől, hogy akkor se legyenek provinciálisak, ha leteszik a tollat. És remélhetjük, hogy a szép beszédnek lesz akkora értéke, becsülete, mint a szépirodalomnak! Hogy kiváló szónokot nem kell majd lámpással keresni!